

Bön på Kyndelsmässodagen.

BARMHARTIGE GUD. Dig prisa vi för att du har låtit din Son taga mandom, och genom honom låtit ljus uppgå för människorna, för att göra dem delaktiga av evigt liv. Öppna våra ögon, så att vi se vår synd och vanmakt. Upplåt våra öron till att höra ordet om din helighet och om din kärleks rikedom och makt. Hjälp oss att förbliva i ditt ljus och att tillväxa i din sannings kunskap. Förbarma dig över dem som vandra i mörkret. Uppväck dem till längtan efter förlossning från synden och hjälp dem att med ödmjuka hjärtan emottaga din Son, Jesus Kristus, såsom Frälsaren. Förläna nådeligen alla dina barn arvsloten i ditt himmelska rike. Genom Jesus Kristus, vår Herre. Amen.

En gudstjänstbild från barockens tidevarv i Tyskland.*

Ordet »barock» inger oss tanken på något besynnerligt och tillvänt, svulstigt och överdrivet i formerna. Vi kunna tänka på dessa små pussiga, knubbiga »barockänglar», som för några tiotal år sedan lågo och skräpade på våra kyrkvindar, snarlika välnärda spädbarn, som säkert skulle göra sina mödrar all heder. Eller på högaltaret, där »himlavalvet» med det vakande gudsögat i mitten, omgivet av ljusstrålar, uppbäres av vridna pelare, vid vilka Moses och Aron i full ornat hålla vakt. Eller på predikstolen, försedd med ett röste i bukiga, pompösa former, utsirat med symboliska bilder och bladverk, samt överskyggad av en med emblem och sirater tungt lastad baldakin. Dessa stora, pompösa, svängda former, som framträda å prydnaderna på altaret och predikstolen, portalerna, bänkdörrarna och orgelfasaden m. m. påminna oss om barockens tidevarv, som inföll under 1600-talet samt förra hälften av 1700-talet.

* Föredrag i Borås söndagen den 18 oktober 1931.

Det var denna tid, då man också ståtade med de mest svulstiga boktitlar. Såsom då G. Weber i Königsberg år 1648 utger »Sju delar väluktande livsfrukter från ett åt Gud hängivet hjärta, vars saft och kraft sugits ur dess eviga livsbrunn Jesus Kristus». Så kallar ock J. E. F. Fischer sina klaverstycken: »Blombukett, plockad ur den täckaste musikaliska lustgård.» Hos D. Frederici säges en sådan »bukett» musikstycken av år 1617 ej vara »tre- eller fyrstämmigt satta», såsom förhållandet var, utan — »bundna med tre- och fyrdubbelt bindegarn». Rätt smaklös verkar t. ex. Kuhnaus festmusik vid öppnandet av Leipzigs »anatomiska theater» över Ps. 119: 13 v.: »Tu hafwer mina niurar i tin macht.» Likaså skrev K. Krell en »operationssonat» och Schürman en »omskärelsekantat». Man förmärker barockstilen i de stora bandrosetter och plymagerade hattar, varmed tidens högförnäma herrar ståtade, likasom i de med krumelurer och slingor rikt utstyrda begynnelsebokstäverna i den tidens boktryck.

Även i fråga om gudstjänstens utsmyckande skulle barocken med sina yppigt svällande former göra sig gällande. Den framstående kyrkomusikforskaren, professor Hans Joachim Moser har i en folkbok *Die evangelische Kirchenmusik in volkstümlichen Überblick* i romantiserad form tecknat för oss en julotta på Paul Gerhardts tid i Berlins Nicolaikyrka anno 1659, som nu för oss må tjäna som en gudstjänstbild från barockens tidevarv i Tyskland, därvid man kan se, huru långt det verkligen kunde gå i fråga om — liturgisk överbelastning. Vi skola nu återge huvuddragen av denna julotteskildring.

Det är skumt och kallt den tidiga julmorgonen på läktaren i den ouppvärmda kyrkan, där ljusen nu hålla på att tändas. Väl påpälsade kyrkobesökare stampa snön av fötterna i vapenhuset och intaga sina efter stånd och rang noga bestämda bänkrum. Vid orgeln sitter kantorn och söker tina upp sina frusna fingrar med ett s. k. värmeägg. Det är ingen mindre än den framstående diktaren av flera av våra allra vackraste koralmelodier Director musices i Berlins S:t Nicolai *Johann Crüger*, som skall svara för den vidlyftiga musikaliska utgestaltningen av denna gudstjänst. Framför honom står uppslagen hans *Praxis pietatis melica*, thet ähr Gudaktighetens liuweliga öfwning i christeliga och trösterika sånger etc., där vi bland melodierna återfinna t. ex. Salig, salig den som kände (ps. 45: 8), Sion klagar med stor smärta (ps. 123), Jesus är min hägnad (ps. 216), Nu tackar Gud allt folk (ps. 272), vilka antingen äro original av Crüger eller av honom ombildade.

När vi vidare se oss omkring på läktaren, finna vi där en hop skolgossar i ena ändan och en blandad kör i den andra, den senare anförd av *J. B. Ebeling*, då lärare vid gråmunkeklostrets latinskola och seder-

mera Crügers efterträdare i ämbetet. Han är för oss känd genom sin friska, jublande påsksång: Han är uppstånden, Kristus vår Herre. Dagens predikant är ingen mindre än *Paul Gerhardt*, en av de största psalmdiktare kristenheten ägt. För den alldeles oinvidige kan jag nämna, att Gerhardt bl. a. skrivit eller översatt de vackra även i vår psalmbok återgivna psalmerna: Ditt huvud Jesus böjes (91); Helge Ande, hjärtats nöje (136); Bort mitt hjärta med de tankar, att du är från Gud utstött (192); Vak upp, min själ, giv ära (429); Nu vilar hela jorden (442); O huvud, blodigt sårat (520); I denna ljuva sommartid (643), denna sista psalm mästerligt tonsatt av vår detta år avlidne ärkebiskop Söderblom. Det är ju ett sällsamt sammanträffande att vid denna julotta möta dessa tre stormän på hymnologiens område: Gerhardt, Crüger och Ebeling.

Men låt oss, innan gudstjänsten börjar, från vår upphöjda plats även taga en överblick av kyrkan där nere, som nu strålar i de många jul-ljusens sken. Nedanför predikstolen skönja vi en ensemble, bestående av fioler och träblåsare, grupperade omkring ett »positiv», ett tangentinstrument, som användes både i hem och kyrka och mest motsvarar en liten flyttbar orgel. Det är stadens *Collegium musicum*, ett frivilligt musiksällskap, mest bestående av köpmän och hantverkare. Mitt emot på andra sidan paradera kurfurstens hov- och fälttrumpetare, utrustade med blänkande mässingsinstrument, pukor och trummor. I dess närhet står en manskvartett. Å ömse sidor om altaret posterar skolungdomen, även den beredd att med sin sång förhöja gudstjänsten.

Under det att vi så sökt orientera oss, inledes den högtidliga akten med ett orgelpreludium åtföljt av en fuga över den gamla jul-leisen *Lov vare dig, o Jesu Christ* (sv. ps. 62), psalmen utfördes därefter så, att v. 1 sjunges av församlingen, v. 2 såsom solosång av kantorn, därvid han ackompanjerar sig med en theorb (en dubbelhalsad luta), v. 3 utföres av fyra flickor i tvåstämmig kanon utan instrumental ledsagning, v. 4 av manskvartetten och blåsorkestern, v. 5 av församlingen, v. 6 av skolungdomen i koret utan ackompanjemang samt v. 7 av församlingen, orgeln, theorben och övriga sångare.

Under det att vi hängivit oss åt avhörandet av detta brokiga utförande av gudstjänstens första psalm, har tydligen något uppseendeväckande tilldragit sig nere i kyrkan. Vi luta oss över läktarens bröstvärn för att bättre se. Kurfursten Fredrik Wilhelm, åtföljd av sin gemål Louise Henriette av Oranien med gäster och svit närmar sig å mittelgången sin med vapensköldar prydda bänk, under det att församlingen av vördnad reser sig. Sedan det höga herrskapet intagit sina platser och med tillbörlig devotion förrättat sin tysta andakt, kan uppmärksamheten ånyo länkas vid vad gudstjänsten vidare har att bjuda.

Tre präster i vita prästkragar och svarta talarer ha nu trätt inför altaret. En av dem intonerar *Puer natus est nobis* (Ett barn är oss fött o. s. v.), vilket besvaras av ett fyrstämmigt halleluja. Men vad sker nu? Under det att *Collegium musicum* nedanför predikstolen stämmer an en rikt figurerad *Sinfonia* ur *Scheins Opella nova*, uppenbarar sig en himmelens ängel på predikstolen i vita kläder och vita vingar. I en högstämmd aria till musiken nedanför återger han ännu en gång den jesajanska profetians ord. Det var en gymnasist, som fått det ärofulla uppdraget att agera ängel.

Nu följer från altaret matutinens sedvanliga inledningsversiklar: *Deus in adiutorium* (Gud, kom till min räddning), besvarat med *Domine ad adjuvandum me festina* (Herre, skynda till min hjälp). Knappast ha to- nerna förklingat, förrän dessa bönerop få ett sällsamt svar.

Huvudportalen öppnas. En av skolans lärare, praktfullt klädd till ängel och åtföljd av en procession unga flickor, även de i änglaskepnad, tågar in, under det att läraren uppstämmer *Vom Himmel hoch da komm' ich her*. Första versen sjunger han ensam, 2 v. övertaga flickorna tvåstämmigt. I den tredje infalla orgeln och den blandade kören femstämmigt i en sats av Johann Eccard.

Medan processionen tågar genom kyrkan intonerar en av liturgierna *Gloria in excelsis* (Ära vare Gud i höjden), åtföljd av fanfarer och trumvirvlar av de kurfurstliga hov- och fältrumpetarna — ett oväsen, som kommer de små förskräckta änglarna, vilka råkat komma oroshärden alltför nära, att med fingrarna i öronen skyndsamt taga till fötter. Men kurfursten, som åser detta, ler, stöter sin maka i sidan och säger högt: »Ett kraftigt släkte! Ett krigiskt sekel! Det är just rätta sättet att hälsa den lille Frälsaren!»

Efter denna dramatiska sensation läses protevangeliet ur *Genesis* 3 kap., av kantorn besvarat med det gammalkyrkliga responsoriet *Verbum caro factum est* (Ordet blev kött), och därefter Nathans messianska profetia till konung David i 1 Kr. 17 kap. Julevangeliet hos Lukas skall naturligtvis sparas till högmässan.

Nu följer psalmen till predikan. Vi skymta bland allt folket en man i prästerlig dräkt närma sig predikstolen. Ett ögonblick har han försvunnit inom den praktfullt utsirade dörren till trappan. Nu står han där uppe, synlig för hela församlingen, en medelålders man med hög panna, klara, uttrycksfulla ögon och en mun med drag av på samma gång älsklighet och ett bestämt väsende. Det är Paul Gerhardt! När han nu upplåter sin röst för att utlägga dagens epistel, märker man i predikanten den borne diktaren. Med talande bilder ur naturens värld skildrar han, huru detta lilla barn i krubban skall växa upp till en hjälte med de un-

derbaraste namn för att utföra de största ting. Hans tal är såsom en ljuvlig doft av balsamin och krusmynta. Med en enastående framställningskonst griper han sina åhörare, som oavvänt lyssna till hans ord, som vore det till den underbaraste saga. Men det är ej bara skalden som talar utan ock den frimodige bekännaren. »Mätte det snart begynnande nya året», säger han, »beskära oss, fattiga bekännare av den augsburgiska konfessionen, ett fritt och oförfärat handhavande av den wittenbergiska konkordieformeln, så att den Högste må låta det sanna ljuset lysa för vår nådige och i Jesu namn ärorike kurfurste såsom det var i Joachim Fredriks tider, salig i åminnelse.» Orden behagade tydligen icke kurfursten, där han sitter i sin bänk. Han var reformert till bekännelsen, och det skorrade säkert i hans öron. Motsättningen mellan Paul Gerhardt och Kurfursten hade ökats med varje år, som gått. Sju år efter denna händelse kom det till en öppen brytning. Paul Gerhardt blev avskedad och fick nöja sig med en oansenlig plats på landet.

Predikan är nu slut. Paul Gerhardt har lämnat predikstolen, och man sjunger *Ein Kindelein* så löbelich, det är vår julpsalm: En jungfru födde ett barn i dag (n:r 60). Efter ottesångsbönen och Fader vår vid altaret, »musicera» samtliga ensembler tillsammans ett bullrande *Te Deum* av Andreas Hammerschmidt. Detta moment hörde av gammalt med till matutinen eller ottesången. Sedan skolungdomen uppstämt julpsalmen *Quempas*, såsom de kallade den (eljest voro begynnelseorden *Quem pastores laudavere*), begynner ett rörligt liv uppe på läktaren. Man ser, huru folket nere i kyrkan vänder sig om, så mycket de tjocka överkläderna tillåta, för att se, vad som står på. Upp på läktarskranket lyftes — en vagg med en docka uti, föreställande Jesusbarnet under ideliga bölandan från gossarna som därmed härma djuren i Betlehems stall. Det är ju icke för mycket, att även den osjälige skapelsen får giva Frälsaren sin hyllning. Illusionen bör ju bliva så fullständig som möjligt. Sedan djurens lössläppta glädje hunnit någorlunda stillas, sjunga kören och församlingen växelvis *Resonet in laudibus* (sv. ps. 61), varvid en högt uppe på orgelfasaden anbragt betlehemsstjärna, inifrån belyst och försedd med små pinglande bjällror vrides runt, runt . . . Med tillhjälp av en mekanism, igångsatt medelst ett av orgelregistren synas tre träbilder, föreställande tre helga konungar med sedvanliga attribut, högtidligt skrida fram utmed kanten på läktarskranket och buga sig för dockan i vaggan. Samtidigt varsnar man två andra marionettfigurer, föreställande mörkhyade morianer, stående på var sin sida om mittelgruppen, av vilka den ene blåser i trumpet och den andra slår på trumma. Under hela denna scen spelar *Collegium musicum* en ritornell av Heinrich Schütz. En gossopran uppstämmer därefter blandsången *In dulci jubilo*, (mel. 68) med

varannan rad på latin, varannan på modersmålet, varefter mansröster fortsätta, ackompanjerade av skallmejor och bombardon (det sista ett slags stort mässingsinstrument). Sången har knappt slutat, förrän en övermåttan kär syn visar sig för de unga på stora gången. Det är själ-vaste julgubben i sitt vita skägg med röd topphuva på huvudet och en stor säck på ryggen. Det blir rusning från alla håll av »änglar» och människobarn. Här gäller att kappas om de godsaker, som nu vankas, och som man sannerligen gjort sig förtjänt av. Sedan säcken tömts och julgubben försvunnit i sakristian, avsjunges som slutpsalm Puer natus in Betlehem (sv. ps. 67). Därpå följer såsom postludium en fri orgelfantasi i anslutning till psalmens tema. Och därmed är gudstjänsten ändad.

Det är ju klart, att hela denna vidlyftiga apparat av olika slags körbesättningar, orkesterensemble av skilda karaktärer, all denna teatraliska stått av kostymerade änglar, denna marionetteater med den skramlande betlehemsstjärnan samt julgubben m. m. ej tillhör kyrkorummet och den gudstjänst, som där bör firas. Men den gudstjänstbild, vi skådat från barockens tidevarv i Tyskland, låter oss förstå, vad kyrkan i denna tid betydde i de protestantiska länderna. Den var medelpunkten för hela den andliga kulturen, som under dess hägn ännu kände sig kunna utan hämmande band fritt utvecklas. Kyrkan var, såsom Alb. Schweitzer så träffande säger, för denna tid, vad teatern i antiken var för det grekiska borgerskapet: sätet både för konsten och religionen.

Men man förstår ock, att gudstjänstlivet ej *alltfört* kunde betjänas av dessa yppigt konserterande former, som mer eller mindre allt efter råd och lägenhet satte sin prägel på 1600-talets och första hälften av 1700-talets gudstjänster. Icke ens en Seb. Bachs fullödiga kantater och passionsmusik under den sistnämnde tidsavdelningen förmådde upprätthålla traditionerna. Det kom en tid, när man gick till kyrkan ej för att höra musik utan för att tillfredsställa sitt hjärtas behov av en levande förkunnelse. Den gamla kyrkomusikens öde var då beseglat. Den steg i sin grav, för att det oförgängliga därav skulle uppstå igen och återbördas åt gudstjänstlivet, ej såsom härskare utan såsom tjänare av det högsta. Ty i en evangelisk gudstjänst förblir dock predikan såsom ett personligt ord från predikanten till åhörarna, det väsentligaste. I predikan, ordet för dagen, framträder framför allt gudstjänstens levande själ.

F. M. Allard.

(Örtomta.)